

EL RETAULE MAJOR DE L'ERMITA DE LA MARE DE DÉU DELS TORRENTS DE VIMBODÍ

Ramon RIBERA GASSOL

L'ERMITA DE LA MARE DE DÉU DELS TORRENTS

L'ermita o santuari es troba al peu de la carretera (antigament camí) que comunica Vimbodí amb el Reial Monestir de Santa Maria de Poblet, que pertany al terme municipal de l'esmentada població.

S'anomena *dels Torrents*, perquè, prop de l'edifici hi ha un torrent en el qual, segons explica la llegenda, un pagès o, segons d'altres fonts, l'abat de Poblet Joan Payo Coello, trobà la santa imatge de la Verge dins d'un canyar, fet que succeïa l'any 1484 (parlem del segle XV). Aquest abat fou qui féu edificar l'ermita per a la veneració de la Verge Maria, però es desconeix com era tan exteriorment com interiorment, i per tant també la decoració que hi havia fins al 1713, quan se'n comencen a fer breus descripcions.

Fem un petit incís. Vimbodí encara que era una vila lliure, fou donada al monestir com a feu senyorial, raó per la qual romangué lligada jurídicament al cenobi; eclesiàsticament la població tenia els seus propis rectors, que

eren escollits o designats des del monestir, això vol dir que estaven supeditats a l'autoritat de l'abat pobletà.¹

L'any 1713, segons el pare Jaume Finestres,² l'ermita es trobava en estat ruïnós, fet que motivà que l'abat Josep Escuder (fou abat quadriennal durant el període 1713-1716) decidís de bastir un nou edifici. El contracte es va formalitzar amb el mestre de cases Joan Güell.³

FRA MAGÍ ALANDÓ. UN NOU EDIFICI. TRASLLAT DE LA MARE DE DÉU

El responsable d'aquesta decisió presa per l'abat Escuder fou fra Magí Alandó (coneixem molt poques dades d'aquest personatge, però fou el promotor, supervisor, benefactor i devot de l'ermita; així ho deixen entreveure els documents), monjo apotecari de la comunitat que s'oferí per subvenir o sufragar del seu peculí les despeses de la nova ermita, que, com veurem, foren moltes.

Ell inicià les gestions per construir la nova ermita. El contracte es formalitzà a primers d'octubre del 1713 i el mestre d'obres es comprometé a tenir-la acabada en el termini d'un any i mig.

Abans de començar les obres (el 19 de febrer de 1714), el pare abat decideix que la imatge de la Verge, mentre duri la construcció del temple, sigui custodiada al monestir; el trasllat es féu el 21 de gener de 1714. La ubicació de la imatge dins el monestir ja estava decidida: una de les capelles de la Galilea (espai que trobem abans d'entrar al que és pròpiament l'església), en concret la del costat esquerre, que era la de la Mare de Déu dels Àngels. En aquesta capella mateix fra Magí hi féu construir posteriorment un nou retaule perquè la presidís, l'autor del qual fou l'escultor sarralenc Isidre Espinalt i Serra-Rica (1658-1737). El contracte d'aquest retaule —destruït el 1835 o el 1936— es formalitzà a primers de maig de 1713 i l'últim

¹ BERGADÀ I ESCRIVÀ, Mn. Àngel. *Vimbodí. Estudi Històric, Sociològic i Religios*. Vimbodí, 1978, pàg. 188.

² FINESTRES I DE MONSALVO, Jaume. *Historia del Real Monasterio de Poblet* (cinc volums). Cervera, 1753.

³ FUGUET I SANS, Joan. "La construcció de l'ermita dels Torrents de Vimbodí (1713-1717)". *Aplec de Treballs de la Conca de Barberà*, núm.6. Montblanc, 1984. N'hem extret algunes de les notes d'aquest estudi.

pagament fou el 8 de gener de 1715,⁴ fet que recull el pare Jaume Finestres: “[...] en la qual se puso retablo nuevo, y mas suntuoso, hecho à expensas de Fr. Magin Alandò, religioso y boticario de Poblet [...]”.⁵

Segons Joan Fuguet, els mateixos documents (hem de suposar que són els que pertanyeren a l'arxiu monacal i els que actualment estan dipositats a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid), també parlen de la inversió que féu fra Magí:

[...] fra Magí per a l'ermita, emprà grans sumes de diner en adornar la capella renovant el retaule major, afegint-hi de nou el pedestal, les polseres, el tron de la Mare de Déu i el coronament “del àngel”. Féu fabricar i daurar de nou els dos retaules col·laterals, els frontals d'escultura, la pintura del presbiteri, la vidriera del cor, els florons dels arcs, tres llànties de llautó, les balustrades del presbiteri i del cor, bancs i molts ornaments de roba per als celebrants i per a l'altar.⁶

Tres anys més tard de l'inici de l'obra (amb un retard d'un any i mig, potser la causa fou la guerra de Successió), l'ermita restà conclosa, la benedicció del nou edifici i el retorn de la Verge es produí el 23 de gener de 1717.

INTERIOR DE L'ERMITA. EL RETAULE MAJOR

Com ja hem esmentat, de moment es desconeix l'ornamentació que hi havia al santuari abans del 1713. El pare Jaume Finestres en la seva història anomena els retaules de doble advocació (destruïts) que presidien les capelles laterals: el de sant Josep i sant Magí i el del sant Cosme i sant Damià.

El pare Finestres no entra en detalls quant al retaule major, però ens en dóna un d'important: “[...] y colocado en ella el Retablo, que antes servia à la capilla de nuestra Señora de los Angeles [...]”.⁷

El retaule de la capella de la Galilea hem de suposar que fou desmuntat i guardat fins que s'acabaren les obres a l'ermita, i a continuació fou traslladat i tornat a muntar. A la capella del monestir s'hi col·locà el nou retaule d'Isidre Espinalt. Cal pensar que som a principis del segle XVIII i que el nou corrent

⁴ ALTISENT, Agustí. *Història de Poblet*. Poblet, 1974.

DORICO, Carles. “Els escultors sarraïens de la família Espinalt i les seves obres (I)”. *Aplec de Treballs de la Conca de Barberà*, núm 16. Montblanc, 1998.

⁵ FINESTRES I DE MONSALVO, Jaume. *Op. cit.* Volum V, pàgs. 182-183.

⁶ FUGUET I SANS, Joan. *Op. cit.* pàg. 121.

⁷ FINESTRES I DE MONSALVO, Jaume. *Op. cit.* Volum V. pàgs. 182-183.

artístic “neoclassicista” penetra als edificis eclesiàstics. Per això, probablement, fou un bon moment per aprofitar el retaule “vell”, cosa que evitaria a la comunitat més despeses econòmiques, i reubicar-lo en un altre espai, l’ermita de la Verge dels Torrents, i contractar-ne un altre que estigués més d’acord amb el nou corrent artístic.

A l’Arxiu fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya (Barcelona), es conserven dues fotografies del retaule, que es poden datar entre 1920-1925, fetes per Sr. Francesc Blasi i Vallespinosa:

- Visió general del retaule; clixé 1887-A (vegeu la fotografia).
- Epifania o Adoració dels Reis, baix relleu esculturat de la predel·la del retaule; clixé 1889-A.

Retaule Major (destruït). Ermita de la Mare de Déu dels Torrents. Arxiu fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya. Foto: Francesc Blasi i Vallespinosa.

Hem de dir que és un dels pocs testimonis fotogràfics que ens ha arribat d'un retaule que, malgrat que es troba en una ubicació diferent, fou construït expressament per a una de les capelles del monestir de Poblet.

El retaule d'estil barroc (segle XVII) —apuntem la hipòtesi que possiblement hi ha alguna referència en els documents de l'Arxiu Històric Nacional de Madrid—, de fusta policromada i d'autor desconegut, consta de quatre cossos: el central, dividit en cinc carrers, i l'últim o superior, dividit en tres carrers.

DESCRIPCIÓ

BASAMENT

Format per pilastres que tenen l'interior ornat per dos rombes en vertical. Del capdamunt sobresurten unes volutes. En els intercolumnis centrals (de més amplada) trobem, a banda i banda, uns escuts amb corona envoltats de motlures, a l'interior dels quals hi ha l'anagrama *Ave Maria*. Per damunt de la mesa d'altar, dues grades amb un fris ornat amb motius vegetals.

PREDEL·LA

Constituïda per tres relleus escultrats, que a la vegada estan flanquejats per d'altres de petits i emmarcats per columnes. Però malauradament la distància a què es va fer la fotografia i els ornaments florals que hi ha a davant, no deixen veure part dels relleus més petits i el relleu que ocupa l'espai central. El relleu escultrat lateral esquerre reproduïx l'escena de la Visitació (de Maria a la seva cosina Elisabet), mentre que el lateral dret reproduïx l'Adoració dels Reis, de la qual, com hem dit, en tenim una reproducció fotogràfica.

CARRER LATERAL ESQUERRE

Sobresortint de la franja lateral trobem una mena de guardapols motllurat, al mig del qual hi ha un medalló amb el bust (vist de forma lateral) d'una santa que no hem pogut identificar. La fornícula central està flanquejada per dues columnes amb el basament ornat, el fust estriat i amb un capitell corinti. Dins la fornícula hi ha l'escultura d'un sant monjo; per damunt de l'arc, un fris ornat amb elements vegetals al bell mig del qual veiem el cap alat d'un àngel. Corona aquest carrer un frontó triangular.

CARRER LATERAL DRET

Sobresortint de la franja lateral trobem una mena de guardapols motllurat, al mig del qual hi ha un medalló amb el bust frontal d'una santa (Llúcia?). Dues columnes (iguals que les del carrer lateral esquerre) flanquegen la fornícula central, dins de la qual hi ha la imatge de santa Bàrbara (però d'aquesta escultura i la del costat esquerre, en parlarem en acabar la descripció general del retaule). Damunt la fornícula, un fris ornat amb motius vegetals, al bell mig del qual veiem el cap alat d'un àngel. Corona aquest carrer un frontó triangular.

COS CENTRAL (TRES CARRERS, DESCRIPCIÓ D'ESQUERRA A DRETA)

A banda i banda de la fornícula central hi ha dos baixos relleus esculturats dividits en dos registres: en el de l'esquerra hi ha representada l'escena de la Fugida a Egipte, i a la part superior, un medalló amb el bust d'un sant o una santa que no hem pogut identificar; en el de la dreta hi ha l'escena de la Presentació de Jesús al temple, i a la part superior, un medalló amb el bust d'un sant o una santa que també se'ns fa difícil d'identificar.

En la fornícula central hi ha la imatge de la Mare de Déu dels Torrents, flanquejada per dues columnes ornamentades amb motius vegetals o florals. Abraçant els tres carrers, un fris ornat amb motlures vegetals, i al bell mig d'aquesta fornícula i a la del carrer dret hi ha el bust d'una figura; la de l'esquerra no en té, de bust. Corona aquests tres espais un frontó semicircular partit.

COS SUPERIOR (TRES CARRERS). DESCRIPCIÓ D'ESQUERRA A DRETA

Als laterals del cos central trobem dues grans mènsules que flanquegen els tres relleus esculturats separats per columnes, el de l'esquerra i el de la dreta representen l'Àngel i la Verge Maria de l'escena de l'Anunciació. Fem un incís: aquests dos relleus es basen o segueixen el mateix gravat o estampa (en aquells moments era un fet normal que els artistes s'inspirassin en les composicions d'artistes forans, divulgades mitjançant gravats o estampes, o les copiessin) que la mateixa pintora Angèlica Justiniano va utilitzar per fer les pintures de l'escena de l'Anunciació que hi ha a les portes de l'orgue de l'església parroquial de Sant Jaume d'Ulldemolins.⁸ Tot i així, entre les dues composicions s'aprecien certes diferències.

⁸ CARBONELL, Marià. "Angèlica Justiniano, una pintora catalana del segle XVII". *Homenatge a mossèn Jesús Tarragona, Miscel·lània*. Ajuntament de Lleida, 1996. Pàgs. 373-384.

Sant monjo. Monestir de Poblet. Foto: Ramon Ribera.

El relleu central reproduïx l'escena de la Coronació de la Verge Maria. Corona aquest cos un frontó triangular partit, al mig del qual hi ha la figura de Déu Pare recolzat sobre la bola del món i en actitud de beneir; a damunt seu hi ha una mena de petita fornícula coronada per una escultura, que no hem identificat, però pensem que aquesta peça ornamental no pertany a aquest retaule, sinó que li fou afegida posteriorment. És la peça que va pagar fra Magí Alandó i que en la documentació s'anomena el *coronament de l'àngel*?

IMATGES DELS CARRERS LATERALS

Com hem dit anteriorment hem deixat per al final les dues imatges dels carrers laterals. Vegem-ne el motiu: són dues escultures que no pertanyen al retaule, no són d'un mateix escultor, no són tampoc del mateix estil, i no sabem quina ubicació tingueren en els retaules del monestir o si ja pertanyien a l'ermita dels Torrents; però de fet són les úniques escultures pròpiament conservades del retaule (a excepció d'algun fragment de l'escultura de la Verge); foren parcialment trossejades durant la Guerra Civil, segons fonts consultades, i posteriorment foren recollides per mossèn Magí Monyarch (rector de Vimbodí entre els anys 1939-1953), el qual les diposità al monestir, on, després d'haver-les restaurat, les podem contemplar actualment.

La imatge del Sant monjo

És d'autor desconegut, d'alabastre, conserva restes de policromia al calçat i al llibre que sosté amb la mà esquerra, que simbolitza la regla monàstica, mentre que la dreta la té mutilada (vegeu la fotografia); tampoc no s'ha conservat la corona o nimbe que es veu a la fotografia i que era de factura posterior.

Amb certesa no se sap si és sant Benet o sant Bernat. El pare Agustí Altisent, menciona aquestes imatges i diu:

L'abat Trilla es degué preocupar també d'embellir l'ermita de la Mare de Déu dels Torrents, car una imatge de Sant Bernat d'alabastre, pariona d'una altra de santa Bàrbara, la primera de les quals porta el seu escut abacial cisellat, eren a l'ermita dels Torrents fins que, fa pocs anys, foren dutes al monestir...⁹

L'afirmació que fa el pare Altisent quan diu que foren fetes per embellir l'ermita, hem de deixar-la com a hipòtesi, per manca de documentació que

⁹ ALTISENT, Agustí. *Op. cit.*, pàg. 492.

Santa Bàrbara. Monestir de Poblet. Foto: Ramon Ribera.

l'acabi de verificar. El fet és que no són d'un mateix escultor ni de la mateixa època.

Efectivament, a la base de l'escultura hi ha esculpit l'escut de l'abat Simó Trilla i Rigolf,¹⁰ que fou prelat (l'últim que va exercir el càrrec d'abat perpetu) durant el període de 1602-1623, és a dir, la primera meitat del segle XVII. Poden inscriure l'estil de l'escultura en un barroc primerenc que encara és deutor de la influència renaixentista; no hi ha dubte, doncs, que l'esmentat abat fou qui va encarregar-la.

Pel que fa a altres activitats o projectes artístics (coneguts) portats a terme per iniciativa del mateix abat Trilla al cenobi, hem d'esmentar els següents: féu cisellar uns reliquiaris per a les restes dels màrtirs Bernat, Maria i Gràcia, que foren portades d'Alzira; enriqueí la sagristia amb ornaments litúrgics i peces d'art, i també va fer edificar la petita ermita anomenada de la Verge del Xiprer (posteriorment enderrocada), que es trobava adossada a la capçalera de la capella de Santa Caterina.

La imatge de santa Bàrbara

És d'autor desconegut, del segle XVI i d'alabastre, conserva parcialment la policromia de la cara i els cabells, tampoc no se n'ha conservat la corona o nimbe (vegeu la fotografia), que era de factura posterior.

Ja que apuntem que és renaixentista, cal dir que hi ha notícies molt fragmentades sobre l'activitat artística portada a terme al cenobi durant aquest període, a excepció dels documentats treballs d'escultors com Andreu Ramírez, Damià Forment i els seus col·laboradors Paolo d'Elberemberg, Guillaume de Bolcduch, Juam de Frías, Juan de Zarauz, Martín de Aurreta, Luís Muñoz, Andrés de Bles, etc.¹¹ No disposem de dades suficients per poder aventurar una hipotètica atribució d'autoria (fem-ho també extensible a l'altra escultura) envers aquests escultors i d'altres que potser hi treballaren i que de moment no s'han documentat.

La torre en què es recolza la santa, simbolitza el lloc on fou empresonada pel seu pare —no volia que la seva filla es bategés. La construcció tenia en un principi dues finestres, que es poden veure a la torre, però Bàrbara en féu obrir una altra en honor de la Santíssima Trinitat. És invocada quan hi ha

¹⁰ MASOLIVER, Alexandre. "Fra Simó Trilla (1552-1623), Abat de Poblet". *Miscel·lània Històrica Catalana. Homenatge al Pare Jaume Finestres, historiador de Poblet*. Scriptorium Populeti, 3. Abadia de Poblet, 1970, pàgs. 441-458.

¹¹ YEGUAS, Joan. *L'escultor Damià Forment a Catalunya*. Universitat de Lleida, 1999, pàgs. 169-176.

tempesta, perquè segons la història de la seva vida, el seu pare (Diòscor) caigué fulminat per un llamp, quan encara sostenia l'espasa amb la qual havia tallat el cap de la seva filla.

* * *

AGRAÏMENTS

Al pare Jesús M. Oliver, pare Alexandre Masoliver, Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya, Arxiu Històric i Diocesà de l'Arquebisbat de Tarragona.